

проф. д-р Јован Пејковски, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет, Институт за социјална работа и социјална политика, Скопје, Република Македонија

ЕКОНОМСКАТА КРИЗА И ОДРАЗОТ ВРЗ НЕФОРМАЛНАТА ЕКОНОМИЈА

Резиме:

Економската криза предизвика бројни промени во процесите на работа и живеење. Покрај легалните економски активности се изразија нови форми на активност кои спаѓаат во доменот на неформалната економија. Влијанието на неформалната економија е познато, но во вкупните активности и во услови на криза тоа се зголемува. Токму од таа основа се тргнува во согледувањето на влијанието на кризата врз појавата на нови форми на неформалната економија, особено присутна со социјалните категории граѓани кои се во услови на ризик, или се стратифицирани во групи на кои општеството треба да им помогне.

Поаѓајќи од сознанијата присутни во пошироки рамки, како и кај нас, трудот се насочува кон претставување на основите кои ја генерираат неформалната економија, како и кон категориите граѓани кои обезбедуваат егзистенција во оваа сфера. Врз таа основа се прават согледувања за улогата на системот во продуцирањето на можности за неформалната економија, како и кон системските мерки за нејзино трансферирање во легалните канали на активност.

Клучни заборови: економска криза, неформална економија, невработеност, мерки за решавање на социјалните барања

Економската криза и одразот врз неформалната економија

1. Појава на економската криза

Во 2008 година светот се соочи со рецесија што се споредува со големата економска криза од триесеттите години на минатиот век. Рецесијата продолжи и во 2009 година, се изрази во криза која започна како финансиска, а продолжи во реалниот сектор со бројни негативни последици на економски и социјален план. Кон крајот на 2009 година се согледуваат првите знаци за можно запирање на неповолните трендови на економската криза, што како процес е присутна во голем број држави и сè уште трае. Сведоци сме на негативното влијание кое глобалната криза го изрази врз економските и социјалните активности во сите држави, иако интензитетот е различен, што зависи од бројни фактори кои ги разликуваат земјите.

Настани коишто се највпечатливи и се медиумски постојано присутни како последица од рецесијата, односно од глобалната криза, се: затворање на компаниите, отпуштање на работници, намалување на плати, скратување на работното време, смален обем на производство, губење на пазарите, намалување на надворешно-трговската размена, смалување на обемот, или голема

воздржаност од нови инвестиции, итн. Сето тоа се манифестации кои го загрижуваат секој граѓанин и влијаат врз идните очекувања кои се сè поограничени. Се смалуваат можностите за одржување на задоволително ниво на социјалната сигурност, со што се овозможува да се дејствува за справување со разните видови ризици што ги предизвикува кризата.

Иако на преден план и во сферата на интересот се извештаите за формалниот сектор, за редовно вработените и пријавените работници, како и за нивните компании и организации, сепак, помало внимание се посветува на појавите кои се случуваат во неформалната економија.

Самото постоење на неформалната економија често не е предмет на интерес на официјалните органи, иако тој сектор не би можело да се изостави со оглед на влијанието кое го има врз економскиот и социјалниот живот во секоја држава. Со појавата на кризата, неформалната економија се изразува во поголем обем и во бројни форми, со што влијае врз вкупните економски текови во секоја држава.

Еден од најдобрите описи на неформалната економија е дека таа е како жирафа - тешко е да ја опишете, но веднаш ја препознавате кога ќе ја видите - нагласува П. Бејаковиќ. Сивата економија не е лесно да се дефинира, бидејќи опфаќа разно-

² Предраг Бејаковиќ од Институтот за јавни институции, Загреб, Хрватска (2009 г). Тој укажува дека пропорционално високиот удел на сивата економија не треба да изненадува, бидејќи е познато дека доколку општеството не е некое што премногу ги почитува законите и ако даночната култура не е на некое завидно ниво, сивата економија е поголема.

видни форми, од прикривање на приходите, работата на црно, непријавен труд, пријавување помала основа за плаќање придонеси, даночно избегнување и слично. Приближно две третини од активностите, обично се однесуваат на производството на добра и услуги, кое само по себе е легално, но одреден член, или повеќе членови во производствениот синџир се трудат да прикријат приходи од службените тела во желбата да се избегне плаќање данок или некоја друга обврска. Главно, станува збор за работење и деловни активности што не се водат во службените книги, или се кријат од официјалните органи. Преостанатата третина на неформалната економија се однесува на производството на нелегална стока (дрога или шверц) или на давањето нелегални услуги (проститиција), што спаѓа во доменот на црната, или криминална економија.

2. Дефинирање на неформалната економија

Во овој труд се користи терминот неформална економија како поширок економски поим под кој се подразбира извршување на економски активности надвор од соодветната правна регулатива (нерегистрирана економија) или, пак, резултатите од вршењето на сосема легални активности, кои од економски причини намерно се декларираат во помал износ (потценување), или воопшто не се декларираат (се прикриваат) или се во доменот на фиктивни или сиви зони на дејствување. Со оглед на тоа што неформалната

економија е економски, а не статистички поим, во статистиката на националните сметки не се прикажува агрегат кој би бил конзистентен со овој поим. Наместо тоа, во статистиката на националните сметки се искажуваат агрегатите на несогледана економија, што се состои од четири компоненти, а тоа се: производство кое не е пријавено од економски причини, неформално производство, статистички неопфатени активности и илегални активности. Неопфатената економија, понекогаш, се зема како апроксимација за големината на сивата или неформалната економија, иако, следено од потесен статистички аспект, големината на сивата економија се искажува со само две од четирите компоненти - производство кое не е пријавено од економски причини и неформално производство. Меѓутоа, заради тешкотиите во опфатот и проценката на обемот на илегалните активности, се прават и корекции на статистичките пресметки за големината на домашниот производ на одделна држава.

3. Позитивното влијание на неформалната врз вкупната економија

Иако неформалната економија обично се претставува како негативна појава, заради фактот што државата губи дел од јавните приходи (а особено заради присуството на сивата и црната економија), сепак нејзиното постоење од аспект на вкупните економски и социјални движења не може да се оцени како некорисно. Може да се каже дека постоењето

на неформалната економија (особено на сивата економија) ги отвора прашањата за антагонизмот на јавните и приватните интереси, потоа прашањата за распределбата на доходите и за прераспределбата на истите, прашањата за планирање и водење на економска и социјална политика, мерките кои се преземаат, особено во социјалната политика и издатоците кои се наменуваат за лица кои се на маргините на економските процеси, или, пак, се во доменот на сивата, или црната економија.

Меѓутоа, постоењето на неформалната економија во висок процент во развиените демократски држави ги става пред одговорност, како граѓаните, така и власта, заради неприфатливоста на развојните дисторзии кои се продукт на неформалните активности. Објаснувања од типот дека: „граѓаните се склони кон сива економија“, а властите се толерантни бидејќи се демократски и не се во можност да се справат со овие појави, не може да поминат. Со плаќањето на јавните давачки како обврска кон државата, граѓаните ги купуваат јавните услуги и ја плаќаат цената на јавните добра. Затоа, мора да се прецизира и да се објасни дека граѓаните не ја плаќаат данок на власта, туку го купуваат тоа што власта треба да го произведе преку јавните институции. Затоа, т.н. „склоност кон сива економија“, треба да се согледа од аспект на тоа колку власта рационално ги троши парите на даночните обврзници. Ако трошењето е нерационално, тогаш расте склоноста кон сивата економија. Ако властите не се ефикасни во решавањето на социјалните и економските проблеми, граѓаните ќе бидат принудени да се

ангажираат во неформалниот сектор. Особено ако санкциите за оние кои дејствуваат во зоната на сивата економија не се високи, сивата економија ќе се шири во сите сектори на општеството. Затоа, во литературата се оценува дека одговорноста за ширењето на сивата економија не е само заради склоноста на граѓаните и фирмите кон неа, туку и заради нефункционирањето на системот и на ингеренциите на власта. Всушност, власта е таа која треба да ги поттикнува граѓаните и компаниите да работат во формалниот сектор, легално и на уредени основи и со тоа да стекнуваат одредни предности.

Може да се оцени дека дејностите што се извршуваат во неформалната економија најчесто се засноваат врз економска рационалност. Тие не се штетни дејности, а нивната неформалност е причинско-последично обусловена. Ако се исклучи црната економија, дејностите од неформалниот сектор (сива економија итн.) имаат корисно влијание врз социјалниот сегмент на општеството, доколку се работи за корисни дејности. Дејствувањето на субјектите во овие зони се заснова врз одредени причини кои треба постојано да се согледуваат и од страна на државата да се преземаат мерки за брзо и ефикасно преминување на субјектите од неформалната, во формалната економија. Оформувањето на таков систем, на институции кои тоа го овозможуваат и мотивациски критериуми, се предуслови за намалување на неформалната економија. Дури потоа, ако ваков систем не дава ефекти, власта треба да применува санкции за опстојувањето на субјектите во неформалниот сектор. Доколку државата не создава систем-

ски услови за трансфер од неформален во формален вид активност, а наметнува санкции и неповолни услови за стопанисување, го гуши формалниот сектор и го насочува кон неформалниот.

Неформалната економија има и позитивни влијанија, бидејќи влијае врз ослободувањето на претприемничките иницијативи, особено во процесите на трансформација и транзиција на државите, го забрзува пазарното работење, како и рационалното користењето на ресурсите. Исто така, како позитивни страни на неформалната економија се: зголемување на вработеноста; намалување на социјалните противречности; зголемување на степенот на користење на ресурсите; раст на вкупната економска активност; подобрување на структурата на понудата на стоки и услуги; зголемување на приходите на населението; зголемување на потрошувачката; развивање на претприемничката иницијатива; и намалување на социјалните тензии.

4. Негативните влијанија на неформалната економија

Треба да се има предвид дека како што има одредено позитивно влијание, особено од социо-економски аспект, неформалната економија има и негативни аспекти кои треба да се имаат предвид и да се сфати потребата од нејзино трансферирање во формалната економија.

Имено, на долг рок неформалната економија, особено сивата и црната, имаат катастрофални последици по една заедница, општество или држава. Присуството на неформалната економија во висок обем во една држава, упатува на тоа дека систе-

мот не функционира, или, пак, не е правилно оформен во одделни сегменти и димензии. Неформалната економија го игнорира постоењето на државата и нејзините институции ги прави како да не се потребни, а системот на вредностите во една заедница излегува надвор од рамките на цивилизирано општество.

Тоа значи дека покрај позитивните страни, што претходно се наведени за неформалната економија, треба да се разберат и нејзините негативни аспекти и појави и врз таа основа потребата за нејзино намалување и/или формализирање. Тие негативни влијанија на неформалната економија се следните: се намалуваат јавните приходи; отежнато е функционирањето на јавните институции; го загрозува стандардот на буџетските корисници; го забрзува социјалното раслојување; го намалува авторитетот на политичката власт; ја зголемува деловната недисциплина; поттикнува на формирање и/или јакнење на мафијата; го загрозува правниот поредок; на долг рок врши нерационално користење на ресурсите; ја зголемува конкурентската способност на нелегалниот сектор во однос на легалниот; негативно влијае врз работните односи и плаќања.

Заради овие негативности кои се побројни од позитивностите, во демократските држави со пазарна економија се придава големо значење на борбата против неформалната економија (особено сивата и црната економија), односно на трансферирање на неформалниот во формален сектор. Власт што се одлучува да ја намали неформалната економија мора да оформи систем на институции со ингеренции со кои ќе ја поттикнуваат

легалната економска активност, со рационално трошење на средствата и со квалитетна понуда на јавни услуги и добра. Само врз таа основа оваа трансформација може да биде прифатлива како потреба за сите граѓани во општеството и да ги мотивира за легално работење и/или санкционира за партиципација во неформалниот сектор.

5. Неформалната економија во светски рамки

Неформалните економски активности денес се присутни во сите земји, паралелно со економско-формалните процеси, иако нивниот интензитет варира, согласно условите за нивно развивање. Постојат констатации дека овој вид активности особено се карактеристични за помалку развиените земји, како и оние во развој, кои се соочуваат со повеќеслојни тешкотии во процесите на промена на општествено-економските системи, потоа кризните и воените региони кои се претвораат во најпогодни места за нелегалните бизниси. Сепак, причините се различни, се јавуваат во разни временски периоди и во разни регионални економски опкружувања. Овој вид активности се јавуваат кај различни форми, кои варираат од прекршување на правната регулатива, односно злоупотреби, па до вршење на криминални активности.

Во оформувањето на БДП како показател на економското ниво во одредена држава влегуваат четири сектори, и тоа: домаќинства (потрошувачката на најразлични добра и

услуги), претпријатија (инвестиции), увозот и извозот. Но, би можело слободно да се каже дека вредноста на БДП, по правило, е во поголем обем од официјално пресметаната вредност. Тоа се случува со оглед на фактот дека преку него не се калкулираат средствата кои произлегуваат од неформалната економија.

Во рамките на економските системи постојат пазари чие дејствување не се одразува во формирањето на БДП. Тоа се случува поради фактот што тие економски активности не се спроведуваат врз основа на почитување на општо поставените пазарни принципи и ги запоставуваат правните должности во одреден систем, поради што остануваат надвор од формалните економски активности.

Кога се зборува за економскиот криминал или „црната економија“, може слободно да се каже дека со одреден интензитет е застапен во сите земји, но порастот е особено забележителен во земјите каде е недоволно развиена мрежата на институции надлежни за следење на овој вид активности, особено неразвиеноста на граничната контрола и царинската служба. Процесите на индустријализација и урбанизација уште повеќе ја усложнуваат контролата на овие процеси поради фактот што се градат големи метрополи каде се одвива целокупната, или најголемиот дел од економската активност, на тој начин криминалните активности може да бидат незабележителни.

Неокласичната економска теорија тврди дека сивата економија одговара на побарувачката за ситни обрти и мали услуги, со што

придонесува за динамичноста и преземачкиот дух во економијата, па дури и за зголемена конкуренција. Над 50% од платите заработени во неформалната економија, се трошат во официјалната или формална економија со позитивни ефекти врз собирањето даноци и пораст. Проблемот е тоа дека и под претпоставка на исто ниво на продуктивност на двете економии во секторот на малите претприемачи, порастот на неформалната економија е ограничен, што е став и на Светската банка.

Во Светската банка, долгорочниот проблем на неплаќање даноци го согледуваат во тоа што вработените вонеформалниот сектор неги плаќаат социјалните придонеси, па затоа или не остваруваат социјална заштита или, пак, ја користат ситуацијата кога социјалната заштита му се гарантира на населението, без разлика на нивните уплати. Поради несобраните даноци, државата е присилена да ги намалува своите долгорочни, главно, продуктивни инвестиции за сметка на краткорочните, помалку продуктивни инвестиции на даночните избегнувачи. Поради тие ефекти, долгорочната стапка на пораст е помала од потенцијалната. Економистите се согласуваат дека неформалната, а особено сивата економија, е негативна појава, посебно на долг рок. Сепак, хипотезата за исклучително негативното влијание врз економскиот раст, не е широко прифатена. Имено, ако се изземат нелегалните криминални економски активности во секторот на црната економија, најчесто ста-

нува збор за, таканаречените, рационални економски дејности. Не станува збор ниту за штетни, ниту за бескорисни дејности, туку постојат причини за влегувањето во неформалниот сектор, односно бариерата на преминување во формалниот сектор (Матијевиќ 2009). Се смета дека за позитивните резултати може да се зборува само условно, бидејќи станува збор за краткорочно позитивно влијание, и тоа, главно, само за поединците.

Според Бејаковиќ, краткорочно, неофицијалната економија може да има голема позитивна и поттикнувачка улога во општествениот развој. Колку само станбени објекти се изградени „само со свој труд“ со помош на соседот, роднината, пријателот или, на крајот, со труд платен на црно. На тој начин се изградени многу објекти, кои со оглед на платежната способност на сопственикот сигурно не би биле изградени. Општествените трошоци за згрижување на таквите луѓе, најверојатно, би биле многу поголеми од даноците и придонесите што на тој начин не се платени, смета Бејаковиќ.

6. Неформалната економија во услови на економска криза

Иако претходните методолошки и теоретски објаснувања укажуваат на појава која е комплексна и тешко е да се оформат сознанијата за неа, според обемот на нејзиното изразување и влијание кое го има врз вкупните економски и социјални процеси во една држава не може да се запостави или да се изостави внима-

нието врз истата.

Неформалната економија е присутна во сите држави, како во економски развиените, така и во неразвиените. Постапеноста на системите кои влијаат врз појавата на неформалната економија, влијае врз различноста на опфатот, обемот и пристапот кон нејзиното третирање и насочување кон формалните текови на активност.

Иако развиените земји со појавата на рецесија имаат зголемување на обемот на непријавени трансакции, односно на неформални облици на економска активност, сепак, кај нив, помало е учеството на неформалната економија во формирањето на бруто домашниот производ. Така на пример, се проценува дека во СР Германија, обемот на сивата економија пред појавата на рецесијата од 2008 година се движи на ниво од 6 до 8% од БДП. Со рецесијата и кризата, односно со зголемувањето на стапката на невработени, обемот на неформалната, а пред сè на сивата економија, се зголемува на 18%. Овие податоци споредени со други држави од Европската унија покажуваат дека трендот на неформалниот сектор се зголемува заедно со растот на невработеноста, односно како одраз на кризните процеси кои влијаат врз неопходноста граѓаните да се снаоѓаат на секаков начин со цел да ги решат основните егзистенцијални потреби. Различен е спектарот на активности кои се изразуваат во голем број дејности и гранки, кои се атрактивни за неформалниот сектор. Списокот и можностите би бил долг, но факт е

дека ги има во оние области и гранки кои се достапни за трудоинтензивно ангажирање, каде не е потребен висок обем на капитал и каде што знаењето, искуството и вештините се исплаќаат заради пониските цени кои се нудат на пазарот од неформалниот сектор во однос на формалниот.

Покрај развиените и средно развиените земји имаат, исто така, изразени појави на неформалниот сектор кој на европско ниво се движи околу 12-16%, односно просечната вредност на соодносот меѓу неофицијалната економија и БДП за Европската унија е 16%. Има појави кои укажуваат на големо влијание на сивата економија во БДП и во европски рамки. Така, според обемот на сивата економија се истакнува Италија, со 22%, Португалија и Шпанија со по 19,5% од БДП, итн. На сивата економија во Грција годишно отпаѓаат по околу 65 милијарди евра, што претставува 25% од грчкиот бруто домашен производ според „То Вима“, повикувајќи се на извештај на Организацијата за економска соработка и развој. Овие показатели претставуваат сериозен удар за постојните даночни и контролни механизми на споменатите држави.

Покрај тоа, една третина, или 33% од бруто домашниот производ на Романија потекнува од сивата економија, (извор „Адеварул“). Според друг извор Романија во 2008 година го заземе петтото место според обемот на сивата економија во европски рамки, што ја наредува по Летонија, Бугарија, Естонија и Хрватска, се посочува во истражувањето на ме-

ѓународната консултантска фирма „АТ Кеарнес“. Сивата економија најмногу се среќава во неофицијални плаќања за вложен труд во разни сектори и дејности. Факторите од кои зависи обемот на нелегалната економија се размерот на даночното оптоварување на осигурувањата и на акцизите.

Се проценува дека и други развиени и неразвиени земји, исто така, се соочуваат со изразено влијание на негативен импакт што го добиваат од глобалната рецесија. Кај нив тоа влијание се засилува со оглед на тоа што неформалниот сектор, или неформалната економија, има поголем процент на учество во економските активности. Дејности со најголем удел во сивата економија, вообичаено, се: угостителството, хотелите и рестораните, трговијата, преработувачката индустрија, како и градежништвото, занаетчиството и бизнисот со недвижности. Големи оази на сивата економија се и изнајмувањето станови, поголемиот дел од услугите, како што се: подучувањето, чистењето, разните видови сервиси, итн., а еден од највкоренетите форми е продажбата на домашни прехранбени производи (зелените пазари), продажбата на жива стока и непријавување на закланите животни и произведените месни производи.

Поради глобалната финансиска криза, во Источна Европа и Централна Азија до 2010 година би можеле да станат сиромашни уште 11 милиони лица, додека 23 милиони ќе дојдат

на „работ на сиромаштијата“, каде сега се наоѓаат околу 120 милиони жители на земјите од овие два региона³. Со ова би се довеле во прашање сите достигнувања на тие региони во последнава деценија, по претходните потреси, од кои најголем беше крахот во Русија во 1998 година. Напорите кои се направени тогаш овозможија „извлекување“ на повеќе од 50 милиони лица од сиромаштија.

Семејствата се погодени од слабеење на кредитните пазари, растечките цени и сè поголемата невработеност. Глобалната финансиска криза се заканува да го уназади значајниот напредок во зголемување на животниот стандард. Економите во регионот на Европа и во Централна Азија се меѓу најтешко погодените од светските финансиски превирања, кои многу земји доведоа во длабока економска рецесија. Олеснетиот пристап до кредитите во текот на годините на економски просперитет им помогна на многу семејства, но и ги изложи на потенцијалните пазарни шокови. Во текот на претходните кризни периоди, семејствата можеа да се потпираат врз дополнително вработување, или работа во странство, но сегашната глобална криза, практично, оневозможува излез од тешката ситуација на таков начин и останува само влезот во неформалната економија, во сивите зони кои можат да помогнат семејствата да ја преживеат кризата.

За да им се олесни на сиромашните, неопходно е владите на земјите од

³ Извештај на Светска банка, ноември 2009 година

засегнатите региони да ги зајакнат социјалните програми за заштита на населението и покрај намалувањата на државните буџети. Владите треба да се фокусираат на мудро трошење на своите финансиски средства за заштита на сиромашните и треба да се спротивстават на притисоците за откажување од социјалните програми, кои сега се попотребни од било кога досега.

7. Влијание на кризата врз формалната и неформалната економија

Врз основа на аналитички проценки и споредби се согледува дека влијанието на економската криза во разни средини се разликува, што зависи од нивото на развиеност, влијанието на длабочината на кризата и мерките кои се преземаат за справување со истата.

Што се однесува до влијанието на кризата врз неформалната економија, се согледува дека кризата влијае на еднаков начин на кој ја афектира и формалната економија. Исто како формалните фирми, така и неформалните се соочуваат со намалување на побарувачката за нивните производи, пад на цените на производите и услугите и флукуации во плаќањата и размената, што е последица од рецесивните движења. Вработените во неформалниот сектор ги губат работните места на еднаков начин како и оние во формалниот сектор. Сепак, во услови на криза, меѓу првите кои ги губат работните места се неформално вработените, како и вработените на црно, со оглед

дека нивото на нивната сигурност е мошне ниско, а немаат синдикални и социјални гаранции.

Ваквите појави дејствуваат врз создавањето на сè поголем број невработени кои по силата на екстерните влијанија и неможност да се дојде до ново работно место, се ориентираат во зоната на неформалната економија. Се зголемуваат разните појави кои би формирале долг список на нерегистрирани или недозволен активности што се случуваат во услови на криза. Расте сивата економија, црната економија, преку сè поголем обем на криминални дејства кои во мал процент се регистрираат од надлежните органи на прогонот. Рецесијата предизвикува репресија, а репресијата само ги потиснува боите на економијата: од бела, или легална, преминува во неформална, со нејзините карактерни бои, во сива, а потоа и во црна економија.

Од друга страна, државите не воведуваат дополнителни антикризни мерки од социјална провиниенција поради исцрпените буџетски можности. Заради тоа, учеството на работната сила во секторот неформална економија, во услови на криза се зголемува. Различни потврди за ова се среќаваат во повеќе анализи и истражувања скоро публикувани. Корелативната врска на оваа појава се потенцира во земји со висок степен на сиромаштија, како и во земји каде што дневната потрошувачката се движи од 1-2 долари дневно, по жител.

Непријавено, нерегистрирано, неформално, нелегално. Сето ова

воопшто не му пречи на бизнисот во рецесија. Доколку во приказната се приклучи и зголемувањето на даноците, трошоците за социјални давачки или за санирање на банките и компаниите погодени од кризата, како што неодамна се случи во одделни држави во Европа, нема причина сите овие облици да влијаат неформалната економија да зајакне. Како што се менува динамиката и трендот на конјунктура или рецесија, така и неформалната економија, или најчесто сивата економија, станува неопходност за дејствување на сè поголем број бизнисмени и граѓани, а доколку трендот во економијата не се промени, тој може и да се засилува. Неформалната економија негативно влијае врз официјалната економија и јавните финансии, намалувајќи го официјалното производство, вработеноста, сметководствените приходи. Но, од друга страна, на некој тоа им е единствен начин за обезбедување егзистенција, или подобар стандард, па како што опаѓаат стандардот и куповната моќ под товарот на даноците и рецесијата, неслужбените канали за промет на производи и услуги стануваат сè поприметни.

Како поткрепа на ова се и резултатите од истражувањата на агенцијата „Хендал“ од 2009 година, според која, секој четврти претприемач во Хрватска призна дека барем понекогаш навлегува во областа на сивата економија. Исто така, дури 40% од испитаниците сметаат дека има повеќе сива економија во услови на криза. Истражувањето покажало дека, речиси, секој втор претприемач

во својот бизнис ја чувствува сивата економија како конкуренција. Бизнисмените укажуваат дека неформалната економија за нив е нелојална конкуренција од која многу губат и ако продолжи истовременото влијание врз кризата и на сивата економија, тие нема да можат уредно да плаќаат даноци, додека вработувањето на црно, недавањето сметки и слично, со кризата се зголемува.

Според согледувањата во ЕУ, се очекува поради кризата, помалиот број работни места, а во комбинација со големи даноци и социјални давачки, значително да се заголеми работењето на црно. Според некои процени, во развиените држави порастот на сивата економија во време на криза би можел да се зголеми од 0,4%, до 0,9% од БДП. Доколку ги земеме предвид макроекономските и другите показатели, порастот на неформалната економија во државите од Средна и Југоисточна Европа би можел само да биде поголем.

8. Невработеноста и неформалната економија во Република Македонија

Според податоците на Државниот завод за статистика, во II квартал од 2009 година активното население во Република Македонија брои 933.878 лица, од кои вработени се 636.156 лица, или 68.1%, а 297.722 лица, или 31.9% се невработени. Бројот на вработените лица во II квартал од 2009 година, во споредба со истиот период од минатата година, е зголемен за 4.8%.

Во однос на истиот период од 2008

година, бројот на невработените лица бележи намалување за 4.1%. Стапката на активност во овој период е 57.0, стапката на вработеност 38.8, додека стапката на невработеност изнесува 31.9.

Иако во услови на криза во повеќе земји се случува раст на невработеноста, во Република Македонија се случуваат два одделни процеса. Од една страна падот на индустриското производство доведе и до пад на растот на БДП, со што државата влезе во зоната на рецесија. Но, во исто време, се јавува раст на вработеноста и пад на стапката на невработеност. Овие појави бараат поширока елаборација и анализа која го надминува доменот на трудот. Но, само како укажување дека промените во евиденциите кои се случуваат заради измени на прописи од доменот на социјалната сигурност, веројатно имаат одраз и врз ваквите движења. Но, во секој случај, во Република Македонија проценките укажуваат дека учеството на неформалната економија во бруто домашниот производ се движи на ниво од 40-45%, што е доста високо. Високата стапка на невработеност, која во подолг временски период се одржува на ниво од 32-35%, е основниот показател дека неминувано ќе биде постоењето на неформалната економија како единствен социјален канал за прераспределба на приходите во државата. Барањето егзистенција во услови на смалени работни можности и ангажирања, при смалена побарувачка, и во услови на криза, односно со намалени стапки на раст на

БДП, не се создаваат можности за поголемо претприемничко и легално ангажирање. Иако се прават напориза поттикнување на самовработувањето и претпримништвото, на малите бизниси и на занаетчиството, сè уште не се појавува динамичен раст кој доведува до економски и социјален развој, до отворање нови работни места, со што се намалува интересот за неформалниот сектор. Останува обврската на системот да влијае со разни мерки на неформалната економија ќе ја трансформира во формална, а со тоа се отстрануваат проблеми од типот на невработеност, корупција, нефункционирање на правната држава, на судскиот систем и на контролните и инспекциските органи.

Во Република Македонија, според оценките на Центарот за економски анализи, сивата економија само од занаетчискиот сектор опфаќа 5% од годишниот БДП, што значи дека годишно за услуги во тој сектор се трошатоколу 20 милијардени денари без да бидат официјално евидентирани со издадени фискални сметки, или фактури. Според истражувањето на овој Центар, спроведено во 10 градови, во 2009 година, (при што домаќинствата се анкетирани колку трошат годишно за производи и услуги за кои не добиваат фискални сметки, или фактури), просечната годишна потрошувачка за производи и услуги во занаетчискиот сектор за кои анкетираниите домаќинства не добиле фискални сметки изнесува 88.584 денари, или 22,5% од семејниот годишен приход се „губи“ во сивата економија. Според ова

истражување граѓаните најмногу трошат за услуги без фискални сметки на зелените пазари за купување овошје и зеленчук. Активностите од сивата економија се длабоко навлезени во секојдневниот живот и работа на граѓаните и таа треба да се интегрира во официјалната економија со долгорочна стратегија, а не со индивидуални мерки. На лицата кои се занимаваат со сива економија треба да им се обезбедат придобивки за да работат во официјалната економија, треба да им се дадат можности за регистрирање на активностите, со плаќање одредени минимални даноци, или паушали.

9. Решавање на неформалната економија

Економистите, обично, се согласуваат дека решението на проблемот на неформалната економија, а особено на сивата економија, не лежи во обидот за ефикасно санкционирање, туку во промената на целокупната економска политика. На постоењето на сивата економија многу неповолно влијае тоа што сè уште не е остварено интензивно секторски институционално реструктурирање, сè уште е големо влијанието на државата врз економијата, поради големите издвојувања за пензии и здравствено осигурување, многу е оптоварена, пред сè со придонесите, но и со даноците. Кризата ја зголеми државната интервенција и потребата од државно регулирање на пазарните односи со цел да се спасува пазарниот модел на работење. Распространетоста на сивата

економија со тоа станува одговорност на државата, но и на нејзините граѓани и фирми, кои во услови на криза стануваат посиромашни и бараат било каков излез.

Одлуката за влегување во неофицијалната економија во време на нестабилност, криза или рецесија, се донесува лесно, но за одлуката за излегување и преминување во формалната економија потребно е многу повеќе, низа позитивни реформи и релативно долг период. Со доследно намалување на јавните расходи и зголемувањето на транспарентноста при одлучувањето може многу да се стори за расположението на граѓаните да плаќаат данок, а понатамошниот развој на работното законодавство, во кое ќе постои можност за нефлексибилни форми на вработување (работа пократка од вообичаеното, 4-часовна работа, и слично), може да ја намали потребата за работење на црно. Во актуелната ситуација, во услови на криза и осцилаторни рецесиони промени со нестабилни финансиски текови, натамошната експанзија на неформалната економија е извесна, но не и посакувана состојба. Неопходно е државата да го преземе делот и функциите што историски ѝ припаѓаат, да го уреди системот преку зајакнување на правниот систем и јавната управа, обезбедување на флексибилност на пазарот на трудот, намалувањето на даноците и влијанието на државата во економијата, како и постепеност во мерките на трансформација на неформалната, во формална економија.

Ефектот на кризата влијае и врз социјалниот дијалог со оглед дека неформалниот сектор не е присутен во обликувањето на правата и политиките од работно-правната сфера меѓу работодавачите, синдикатот и владата. Но, во иднина, кризата и присуството на неформалниот сектор сигурно ќе влијае врз ваквиот дијалог, со оглед дека не се преземени мерки за неговото трансформирање во формален сектор, а рефлексииите врз конкурентска основа влијаат врз притисокот на намалување на вредноста на трудот. Неповолното влијание на неформалниот сектор врз пазарот на труд кој кореспондира со формалниот сектор им ги намалува шансите за подобра позиција на работниците во бизнис дијалогот и во дефинирањето на плати и права на работниците од легален работен однос.

Обликувањето на нови модели на работа, на нови видови работи што се создаваат како резултат на информатиката и глобалните комуникации и електронски трансакции, ги определуваат насоките на идното работење и во формалната, но и во неформалната економија. Во услови

на криза, неформалната економија исфрли на површина нови видови ангажмани, се формира нов пазар за претприемничко ангажирање, покрај традиционалните и во виртуелните бизниси, како и за давање разни видови услуги за кои не се потребни посебни услови (доволно е да се има солиден компјутер и брз интернет и со добра идеја, бизнисот почнува). Често работниците во тие нови видови бизниси не се видливи, не се согледуваат, а во урбани и индустриски агломерации тешко и се проценуваат и се претпоставува нивното постоење. Значењето, пред сè, е во квантумот на знаење кое пазарно се верифицира во електронските бизниси. Приходите од оваа економија, исто така, се виртуелни и не се регистрираат во готови пари, со што уште повеќе се губи можноста за согледување на овој неформален сегмент на дејствување. Останува обврската системот да се приспособува кон промените и да ги формализира односите и да мотивира за легалност, со што се влијае врз вкупните односи и особено врз социјалната сфера на живеење.

Литература

- Becker, Flodman Kristina (2004), Fact finding study, *The informal Economy*, SIDA.
- Државен завод за статистика, *Македонија во бројки*, 2008.
- Кандиќјан, В. (2005), *Готовите пари во оптек и сивата економија*, НБРМ, Скопје
- Неновски, Томе (2008), *Економско разведрување*, НАМ Прес - Скопје.
- Николовски, Димитар (2007), *Модел на одржлива стапка на невработеност за земјите во транзиција, со осврт на Република Македонија*, НБРМ
- Manali Shah, (2009) *The informal economy*, Self-Employed Women's Association, India
- Рибарова, Е. (2009) *Social dialog in the period of crisis*, Institute for Social and Trade Union Research (ISTUR), Sofia, Bulgaria

Prof. Dr. Jovan Pejkovski
Institute for Social Work and Social Policy
Faculty of Philosophy, Skopje

Economic Crisis and its Impact on the Informal Economy

Summary

The current economic crises created numbers of changes in the processes of working and leaving. Beside the legal economic transaction and businesses new forms of dynamic activities which belong to the informal economy were erased. The presence of informal economy and its impact are well known but in the period of crisis these influences are increasing. That is the base for highlighting the impact of the economic crisis on the new forms of informal economy, especially among the social categories of citizens which are unemployed or in condition of risks, or belong in to the groups for which the society have obligation to take care.

Starting from the findings that are present in the broader framework in this article is presented the bases that generated informal economy and also the different categories of people which created their existence in this sphere. The role of the system in producing the possibilities for informal economy is presented. Also the measures that should be taken for transferring the informal in to the formal economy are explained.